

Зважаючи на те, що більш-менш повно теорія лінгвістичного детермінізму висвітлена у кількох розвідках і у щойно названій монографії, ми не станемо повторюватись, а обмежимося уже зробленою спробою розширити обсяг предмета семасіології.

Література

1. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения: Обезьяна. Примитив. Ребенок – М, 1993.
2. Зеленько А.С. Основи семасіології (від класичної описової через когнітивну до лінгвістичного детермінізму) – Луганськ. Альма-матер, 2001. – 207 с

Валерій Калінкін (Донецьк)

ОНИМНИЙ ПРОСТІР ТА ПОЕТОНИМОСФЕРА: ЗАГАЛЬНЕ І СПЕЦИФІЧНЕ В ОБСЯЗІ Й ЗМІСТІ

In this article the problem of comparison of scope and substance of concepts «the space of onyms» in onomastics and «poetonymosphere» in poetics of onym as independent scientific discipline is delivered; ways of research of a role of proper name in modeling of the artistic picture of world are offered, prospects of further development the sphere of poetonyms theory in literary work are considered.

Співставлення обсягу й змісту поняття «*онімний простір*» у класичних ономастичних дослідженнях та у студіях, присвячених вивченню поетики пропріальних одиниць художнього твору, було нагально необхідним для подальшого розвитку поетики оніма як наукової дисципліни, оскільки неповна відповідність власне ономастичної термінології завданням, які вирішуються при описі літературної онімії, ставала дедалі очевиднішою. У кількох попередніх публікаціях [1, 2, 4.] ми обговорювали поняття «*ономастичний простір*», яке ще п'ять-десять років тому широко вживалося для позначення сукупності власних імен мови. Між іншим, було вказано на тенденцію послідовної його заміни сполученням «*онімний простір*», яка тепер, можна вважати, склалася остаточно. Саме в такому вигляді це поняття стало широко вживатись і в ономастиці взагалі, і в дослідженнях літературної онімії. Оскільки ж характеризувалися вим явища схожі, але аж ніяк не тотожні, оскільки у якостях онімного простору художнього твору його дослідники знаходили все нові й нові особливості та відмінні риси, виникла необхідність відшукати для позначення онімного простору літературного твору нове поняття. В одній з праць [3] для онімного простору художнього тексту було запропоновано термін «*поетонімосфера*». Внутрішня форма терміна сприяла пошуку нових властивостей позначуваної ним реальності.

Перш ніж перейти до викладу нових пропозицій, зробимо підсумок виконаного в напрямку розвитку теоретичних уявлень про поетонімосферу літературного твору та визначимо шляхи її подальшого вивчення. Накопичений у галузі літературної ономастики досвід, який свого часу узагальнив Ю.О. Карпенко [7. 11-20], свідчить, що між онімією мови та пропріальними одиницями художньої літератури є принципова відмінність. Існує вона й між властивостями відповідних «*просторів*». Зведені у таблицю характеристики онімного простору будь-якої мови та поетонімосфери літературного твору наочно демонструють розбіжності у їх властивостях. Специфіка поетонімосфери проявляється у зоні розходжень між реальною та літературною пропріальними системами.

Таблиця 1

Онiмний простiр мови (ОПМ)	поетонiмосфераiтературного iвору (ПЛТ)
ОПМ – це специфiчна семiотична система мови;	ПЛТ – це вторинна семiотична система, яка моделює той або iнший фрагмент онiмного простору мови.
ОПМ – <i>вiдкрита система</i> , яка заповнюється у зв'язку з: а) появою власних iмен у нових об'єктiв номiнацiї. б) замяною iснуючих онiмiв на новi, обумовленою природними – у часi й просторi – та соцiально-iсторичними змянами в суспiльствi,	ПЛТ – <i>закрита система</i> , яка заповнюється автором у зв'язку з. а) наданням власних iмен тим або iншим об'єктам художнього iвору, б) замяною обраних онiмiв на новi або додаванням нових номiнацiї до наявних у творi, що обумовлено вiдображеннями автором змянами об'єктiв у хронологiї твору;
ОПМ здатний до втрати iмен, що обумовлено зникненням об'єктiв номiнацiї (денотатiв) та «забуванням» вiдповiдних онiмiв;	ПЛТ не здатна до втрати iмен. Навiть коли митець вiдтворює мовну ситуацiю «забування» iмен, читач пам'ятає i знає все.
ОПМ у кожний конкретний момент свого iснування по вiдношенню до вiдомих людству об'єктiв реального свiту постає <i>вичерпно повною системою</i> ;	ПЛТ по вiдношенню до ОПМ i навiть до вiдображених у лiтературному творi об'єктiв художньої картини свiту є <i>фрагментарною системою</i> ;
«неперервний континуум» ОПМ в повному обсязi не може досягнути жодна окрема людина.	конструктивно й семiотично завершена ПЛТ завжди представлена читачевi в повному обсязi,
В ОПМ онiмами позначаються <i>реальнi</i> об'єкти або гакi що iснують в уявленнях суспiльства <i>вигаданi</i> , тобто для ОПМ характерна наявнiсть <i>денотатiв двох видiв</i> – реальних та фантастичних;	У ПЛТ онiмами позначаються <i>не реальнi</i> , а <i>iдеальнi образи</i> реальних або вигаданих об'єктiв, якi iснують у творчiй свiдомостi автора, тобто для ПЛТ характерна наявнiсть <i>денотатiв одного виду</i> – вiртуальних;
г) має <i>сдину мету номiнацiї</i> – видiлення об'єкта з ряду йому подiбних та включення його до категорiї поiменованих;	г) має <i>багато цiлей номiнацiї</i> при першостi характеризуючої,
д) формується на основi фактора системностi як доминантi, що визначає вибiр онiма для конкретного об'єкта.	д) будується автором з урахуванням низки факторiв, серед яких провiдним є вiдповiднiсть художнiм завданням; естетична мета постає доминантою, яка визначає вибiр онiмiв для конкретного тексту.

Серед специфiчних рис, якими може бути охарактеризована лише поетонiмосфера художнього твору, визначаються такi, що дозволяють розглядати її як певним способом організовану єднiсть. При вивченнi якостей поетонiмосфери роману Лiїи Костенко «Берестечко» нами були введенi такi її характеристики, як напруженiсть та насиченiсть [1: 64]. Під насиченiстю запропоновано розумiти вiдношення кiлькостi апелятивiв (або лексичних одиниць взагалi) до кiлькостi онiмiв у фрагментi тексту певного розмiру. Під напруженiстю ж розумiємо якiсну характеристику онiмного простору – значущiсть семантичного та стилiстичного внеску онiмiв у змiст i поетику висловлювання. Розгляд властивостей лiтературної онiмiї крiзь призму фундаментальних онтологiчних антиномiй та цiннiсних категорiй людського буття, якi мають семантичнi впливи на власнi iмена, призвiв

до формулювання положення про опозитивність як структуротвірний семантико-стилістичний фактор організації поетонімосфери [1, 3, 5]. Система опозицій конститує елементи поетонімосфери й водночас конструє систему відносин між ними у художній картині світу.

Для позначення характеру заповнення власними іменами хронотопу літературного твору пропонується термінологічне сполучення “*рішення поетонімосфери*”, під яким треба розуміти, з одного боку, “підсумок” творчих зусиль автора, який тим або іншим чином можна оцінити, а з іншого – лінгвопоетичний результат поєднання культурно-мовної та естетичної інформації, акумульованої в онімах, із властивостями літературного твору як художньої цілісності. Отже, аналіз та опис *рішення поетонімосфери* белетристом або поетом може бути основною метою тих досліджень онімії, де розглядається функціонування пропріальної системи як структурної єдності в межах літературного твору – цілісності художньої

У роботі, присвяченій аналізу поетонімосфери Прологу роману Т. Мацла «Josef und seine Brüder» («Йосип та його брати») [6], ми дійшли до висновку про хронотопічний його “устрій”. Для лінгвістичного опису змін, які відбуваються у зоні відносин між онімом та референтом у часі, запропоновано користуватися поняттям параніми. З перебігом часу референт імені постійно змінюється. Річки міняють русла, міліють або зникають взагані, зберігаючись у пам’яті тільки завдяки оніму [наприклад, у давньому минулому “озеро-видний потік Сунгирь” на Володимирщині (Росія) нині існує лише як безіменна суха балка], деякі ж мали у давні часи одні назви, а тепер мають інші [згадаймо Βορυσθενης (Борисфен) – Дніпро і Ταναϊς (Танаїс) – Дон]. Ростуть, перебудовуються, руйнуються й зникають з обличчя землі, подібно до Карфагена, населені пункти Рим часів Цицерона і столиця сучасної Італії – різні міста, тобто незмінним ім’ям називасмо різні депутати. Іноді ж відбувається інше: пристрасть до переіменувань оволодіває людиною настільки, що парадигма перетворюється на “кільце”: *Санкт-Петербург – Петербург – Петроград – Ленінград – Санкт-Петербург*. До того у межах тієї ж парадигми з’являється низка поетичних номінацій: *Пальмира Севера* або *Северная Пальмира*, *Северная Венеція*, *Петрополь* тощо. Те ж саме відбувається й у номінаціях людей. Зміна вікового статусу або “точки зору” викликає зміну іменування. Вказані варіанти, у більшості своїй, носять об’єктивний характер. На цій підставі референтна “парадигма”, ясна річ, – метафора, яка до того ж визначає екстралінгвальне у референті. Однак вона бере участь в організації номінаторної парадигми й досить часто визначає деякі образні можливості поетоніма. Для того, щоб “визначати” часову складову поетики онімів лінгвістично, вважаємо за доцільне користуватися поняттями референтної (екстралінгвальної) та номінаторної (ономазіологічної) парадигми

Під час аналізу онімів у поетичних циклах ми звернули увагу на специфічні якості (особливості) деяких з них. Це дало змогу висунути ще одне положення, завдяки якому розширюються й уточнюються уявлення про поетонімосферу як онімний простір певного типу. Йдеться про поняття *ключовий поетонім*, під яким пропонується розуміти власне ім’я, навколо якого організується поетонімосфера твору. Дозволимо астрономічну метафору. Незважаючи на те, що Сонце – лише одна з мільярдів зірок Всесвіту, типовий жовтий карлик, розташований усередині однієї із спіральних гілок на окраїні нашої Галактики, ми вважаємо його головним для нас небесним тілом, бо система, в якій ми живемо, геліоцентрична. Сонце займає у ній ключову позицію. Рух всіх об’єктів, які входять у зону тяжіння ключового небесного тіла, визначається саме ним. Так само й ключовий поетонім визначає існування й функціонування інших поетонімів у художньому творі. Наприклад, в одному з циклів віршів, які входять до першої поетичної збірки О. Мандельштама «Камень», ключовий поетонім *Рим* зумовлює і можливість, і особливості функціонування у текстах циклу поетонімів *Форум*, *Авентин* і *Капітолій*, *Цезарь* та *Овідий*, *Август* і *Цицерон*.

Ця властивість ключових поетонімів коріниться, перш за все, в ознаках онімного простору мови, які, у свою чергу, обумовлені ієрархічними відносинами у побудові Всесвіту й кожної з його частин. “Всесвіт для людини” – це, власне, Земля з її топографією, а також світ речей та природних об’єктів, в оточенні яких людина живе. Класифікуюча діяльність мислення сприяла “наведенню порядку” як у Всесвіті в цілому, так і у “Всесвіті для людини”. Означення власними іменами конкретних об’єктів не скасовує ані порядку, ані класифікацій. Системотвірні відносини розповсюджуються на онімію так само, як і на апеллативи. Тому якщо один поіменований об’єкт входить до складу іншого поіменованого об’єкту, називання “охоплюючого” оніма майже обов’язково призводить до асоціювання з “охопленим” денотатом і відповідним онімом. Але це лише один з механізмів, яким можна пояснити появу й функціонування ключових поетонімів. Тому вивчення й опис всіх факторів, завдяки впливу яких відбувається висунення поетоніма у ключову позицію, можна вважати одним з важливих завдань подальшого осмислення властивостей поетонімосфери у загальнотеоретичному плані.

Література

1. Каліткін В.М., Лінчицька Ю.В. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко» // Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару 13-14 вересня 2000 р. – Київ: Київ, 2000. – С. 62-69.
2. Каліткін В.М., Лінчицька Ю.В. Поетика онімного простору. Роман Ліни Костенко «Берестечко» // Филологические исследования. Вып. 2. – Донецк: Юго-Восток, 2000 – С.217-230.
3. Калинин В.М. К вопросу об оппозициях в поэтонимосфере художественного произведения // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. Научно-методический сборник – К 80-летию профессора О.Е. Ольшанского. – Ч. 1. / Отв. ред. В.А. Глушенко. – Славянск: СГПИ, 2001. – С. 93-97
4. Каліткін В.М. До семіотики та естетики поетонімосфери роману Ліни Костенко «Берестечко» // Linguistica slavica Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Желєзняк. – К: “Київ”, 2002 – С. 63-68.
5. Калинин В.М. Поэтонимосфера: поиски новых путей в теории литературной ономастики // Ономастика Поволжья. Тез докл. IX Международной конференции. Волгоград, 9-12 сент. 2002 г. / Отв. ред. В.И. Супрун. – Волгоград: Перемена, 2002. – С.38-41.
6. Калинин В.М., Панасюк Л.О. Поэтонимосфера Пролога к тетралогии Т. Манна «Иосиф и его братья» // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии. Научно-методический сборник. – К 50-летию профессора В.А. Глушенко. – Ч. I. – Славянск: СГПИ, 2002.
7. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Ономастика XXXI, 1986 – С. 6-22.

Олена Карпенко (Одеса)

ОСОБОВІ ІМЕНА ЯК КОНЦЕПТИ ТА ФОРМИ ЇХ ПРОФІЛЮВАННЯ

The situations in which the first name of the person, instead of his surname becomes the leading concept and embodies onomastically his personality are being examined in this article. It includes the survey of the following:

- 1) names of well-known and famous people;
- 2) names-generalisations in proverbs, sayings and idioms; frequently such names become appellatives;
- 3) empty names, that are not associated with a definite person;